ISSN: 2181-3906 2026

International scientific journal
«MODERN SCIENCE AND RESEARCH»
VOLUME 5 / ISSUE 11 / UIF:8.2 / MODERNSCIENCE.UZ

ДАВЛАТ СУБСИДИЯЛАРИ ТИЗИМИДАГИ СУИСТЕЪМОЛЛИКЛАРНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШНИНГ ҲУҚУҚИЙ МЕХАНИЗМЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Умаров Улуғбек Шавкатович
Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси
Магистратура факультети прокурорлик фаолияти тингловчиси.

https://doi.org/10.5281/zenodo.24396951

Аннотация. *Мақолада давлат субсидияларини бериш, улардан фойдаланиш ва назорат қилиш билан боғлиқ миллий ҳуқуқий базанинг ҳозирги ҳолати таҳлил қилинган.*

Вазирлар Маҳкамасининг 2025 йил 11 декабрдаги 784-сон қарори билан тасдиқланган Низом, субсидия соҳасидаги жиноят ишлари амалиёти ҳамда ОЭСР, Халқаро валюта жамғармаси, БМТнинг Коррупцияга қарши конвенцияси ва Европа Иттифоқи стандартлари қиёсий ўрганилган. Аниқланган бўшлиқлар асосида субсидиялар учун ягона қонуний асос яратиш, «самарасизлик» ва «мақсадсиз фойдаланиш» тушунчаларини ажратиш, қайтариб олиш ва жавобгарлик механизмини кучайтириш ҳамда рақамли таваккалчилик назоратини жорий этишга доир таклифлар илгари сурилган.

Калит сўзлар: *давлат субсидияси, бюджет интизоми, мақсадли фойдаланиш, қайтариб олиш, самарадорликни баҳолаш, шаффофлик, давлат ёрдами.*

Кириш

Субсидия бюджет сиёсатининг энг сезгир воситаларидан бири. У ишлаб чиқарувчини ҳам, аҳолини ҳам қўллаб-қувватлайди, лекин назорат бўшашган жойда бозор рақобатини бузади ва суиистеъмол учун қулай шароит яратади. Сўнгги йилларда мамлакатимизда бу воситанинг ҳажми кескин ошди: Иқтисодиёт ва молия вазирлигига кўра, 2023 йилда Давлат бюджетидан 29 трлн 255 млрд сўм субсидия ажратилган, бу 2021 йилдагидан 5,2 баробар кўп[1].

Шундан 17,99 трлн сўми, яъни қарийб 61 фоизи, табиий газнинг улгуржи харид ва сотиш нархлари фарқини қоплашга сарфланган[2]. 2024 йилга режалаштирилган субсидиялар консолидациялашган бюджет харажатларининг 9,5 фоизини ташкил этган[3]. Маблағлар кўпайган сари уларни сохта ҳужжатлар билан олиш, мақсадсиз сарфлаш ва масъул шахслар билан тил бириктириш хавфи ҳам ортади.

Тадқиқотнинг мақсади — субсидия тизимидаги суиистеъмолликларнинг олдини олишга қаратилган миллий ҳуқуқий механизмларни халқаро стандартлар билан таққослаб, уларни такомиллаштириш бўйича асосли таклифлар ишлаб чиқишдир.

[1] Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт ва молия вазирлиги маълумотлари асосида: Uzbekistan significantly ramped up subsidy allocations in 2023 // Kun.uz, 2024 йил 6 апрель. – URL: https://kun.uz/en/news/2024/04/06/uzbekistan-significantly-ramped-up-subsidy-allocations-in-2023

[2] Ўша манба.

[3] Иқтисодиёт ва молия вазирлигининг 2024–2026 йилларга мўлжалланган бюджет хабарномаси // Kun.uz, 2023 йил 2 ноябрь. – URL: https://monitor.kun.uz/en/news/2023/11/02/uzbekistan-plans-to-allocate-almost-30-trillion-soums-for-subsidies-in-2024

Ишда Қонунчилик маълумотлари миллий базаси (lex.uz)даги меъёрий ҳужжатлар, ҳуқуқни қўллаш амалиёти ва халқаро ташкилотларнинг ҳужжатлари тизимли ҳамда қиёсий-ҳуқуқий усулда ўрганилди.

Субсидиянинг ягона таърифи ва бериш тартиби ҳанузгача алоҳида қонунда мустаҳкамланмаган. Бюджет кодекси бюджет маблағларини тақсимловчилар ва олувчиларнинг ҳуқуқий мақомини белгилайди [4], аммо субсидияни тақдим этиш, мониторинг қилиш ва қайтариб олиш тафсилотлари асосан Президент ва Вазирлар Маҳкамасининг қарорларида жойлашган. Масалан, банд бўлмаган аҳолига берилаётган субсидия ва грантларнинг мақсадли ишлатилиши 2021 йилдаги 225-сон қарор билан [5], тадбиркорларни қўллаб-қувватлаш чоралари эса ПҚ-193-сон қарор билан тартибга солинган. Сўнгги ҳужжат имтиёз ва субсидияларни тадбиркорнинг барқарорлик рейтингига боғлаган ҳамда «subsidiya.mf.uz» платформасида ягона реестр юритишни назарда тутган[6]. Бу йўналишдаги ишларни 2024 йил 10 июлдаги Президент фармони билан бошланган молиявий назоратни кучайтириш ва ички аудитни рақамлаштириш чоралари тўлдиради[7].

Тизимнинг марказий ҳужжати — Вазирлар Маҳкамасининг 784-сон қарори[8]. Унга илова қилинган Низом «асоссиз олинган» (сохта маълумот билан ёки белгиланмаган йўналишда ишлатиш учун олинган) ва «мақсадсиз фойдаланилган» субсидия тушунчаларини ажратади, ҳар бир тадбиркорга аниқ мақсадли кўрсаткичлар қўйишни, мониторингни идоралараро ахборот алмашинуви орқали юритишни, самарадорликни иқтисодий, бюджет ва ижтимоий мезонлар бўйича баҳолашни ҳамда қайтариб олишнинг кетма-кет тартибини (талабнома, камида ўн иш куни, сўнгра судга даъво) белгилайди[9]. Бу тизимли ёндашувга қилинган жиддий қадам. Шу билан бирга унинг татбиқида бир қатор бўшлиқлар кўзга ташланади.

Эълон қилинган ҳолатларда суиистеъмол икки хил кўринишда учрайди. Биринчиси — ҳисобот кўрсаткичларини сунъий катталаштириш. Фарғона вилоятида иссиқлик энергияси амалда 85,7 минг Гкал етказилган бўлса-да, ҳужжатларда 212,3 минг Гкал кўрсатилган ва бюджетдан 12,9 млрд сўм ортиқча субсидия ажратилган[10].

---

[4] Ўзбекистон Республикасининг Бюджет кодекси (26.12.2013 й., ЎРҚ-360-сон), 3-модда. – URL: https://lex.uz/docs/2304138

[5] Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 20 апрелдаги 225-сон «Давлат маблағлари ҳисобидан банд бўлмаган аҳолига берилаётган субсидия, грант, нафақа ва бошқа тўловларнинг мақсадли ва самарали ишлатилишини таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори. – URL: https://lex.uz/docs/5378763

[6] Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 24 майдаги ПҚ-193-сон «Тадбиркорлик субъектларига субсидиялар, имтиёзлар ва преференцияларни тақдим этиш тартибларини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги қарори. – URL: https://lex.uz/ru/docs/6937347

[7] Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 10 июлдаги «Бюджет маблағларидан фойдаланиш устидан молиявий назоратни кучайтириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги фармони // president.uz, 2025 йил 20 январь. – URL: https://president.uz/uz/lists/view/7827

[8] Вазирлар Маҳкамасининг 2025 йил 11 декабрдаги 784-сон «Тадбиркорлик субъектларига тақдим этилган субсидиялар, имтиёзлар ва преференциялардан фойдаланиш самарадорлигини янада ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори (2026 йил 13 мартдан кучга кирган). – URL: https://lex.uz/ru/docs/7904841

[9] Ўша жойда, 1-илова (Низом), 2-, 6-, 12-, 16-, 18-, 34-бандлар.

[10] Мансабдорларнинг субсидия ва пора билан боғлиқ қонунбузарликлари фош бўлди // Anhor.uz. – URL: https://anhor.uz/uz/news/mansabdorlarning-subsidija-va-pora-bilan-bo-li-onunbuzarliklari-fosh-b-ldi/; Фарғона

Иккинчиси — берувчи тараф вакиллари билан келишув: Тупроққалъа туманида ишлаб чиқариш кооперативлари раҳбарлари бандликка кўмаклашиш маркази масъуллари билан тил бириктириб, 56 нафар фуқарони ишга жойлаштириш учун ажратилган 144,9 млн сўмни ўзлаштирган; иш Жиноят кодексининг 167 ва 205-моддалари билан қўзғатилган[11].

Бундай ҳолатлар ва Низом матнини таҳлил қилиш қуйидаги камчиликларни кўрсатади. Биринчидан, ҳуқуқий тартибга солиш тарқоқ. Низом фақат тадбиркорлик субъектларига тегишли бўлиб, аҳолини ижтимоий қўллаб-қувватлаш, фавқулодда ҳолатлар ва халқаро шартномалар асосидаги чораларга татбиқ этилмайди[12]; аҳоли ва нотижорат ташкилотларига берилаётган субсидиялар эса алоҳида ҳужжатлар билан бошқарилади[13].

Натижада мақсадли назоратнинг ягона стандарти йўқ.

Рейтинг асосидаги ёндашувнинг ҳам ўз чегаралари бор. ПҚ-193-сон қарорга кўра, юридик шахс шаклидаги тадбиркорларга қўллаб-қувватлаш чоралари рейтинг тоифасига қараб берилади, масалан, «ААА» тоифадаги субъектларга амалдаги миқдорнинг 100 фоизи[14]. Қонунга риоя қилганларни рағбатлантириш нуқтаи назаридан бу ўринли, бироқ рейтинг ўтмишдаги интизомни ўлчайди, олинган маблағнинг келгусида қандай сарфланишини эмас. Шу боис у шартнома мониторингини алмаштира олмайди, фақат уни тўлдиради.

Иккинчидан, тушунчалар аралашиб кетган. Умумий самарадорлик кўрсаткичи 50 фоиздан паст бўлса, субъект субсидиядан «самарасиз ва мақсадсиз» фойдаланган деб хулоса қилиниши мумкин. Ҳолбуки, кутилган натижага эришмаслик билан қонунни бузиш ҳуқуқий оқибатлари жиҳатидан бир хил эмас. Бундан ташқари, кўрсаткич иқтисодий, бюджет ва ижтимоий мезонларнинг ўртача қиймати сифатида ҳисобланади, шунинг учун бир мезондаги юқори натижа бошқасидаги деярли нол натижани яшириши мумкин[15].

Учинчидан, қайтариб олиш механизми амалда судга мурожаат қилишга таянади, муддатни бузганлик учун пеня ёки фоиз ундириш Низом матнида кўрсатилмаган. Жавобгарлик масаласи эса «қонунчиликка мувофиқ жавоб беради» деган умумий ҳаволалар билан чекланади[16]. Амалиётда суиистеъмол фирибгарлик, ўзлаштириш ва ваколатни суиистеъмол қилиш каби умумий нормалар орқали баҳоланмоқда. Тўртинчидан, мониторингни субсидияни берган органнинг ўзи юритади, берувчи орган мансабдорларининг жавобгарлиги эса умумий тарзда белгиланган, яъни манфаатлар

вилоятида сохта маълумотлар билан 12,9 млрд сўмлик субсидия ажратилганлиги ҳолати фош этилди // Yuz.uz, 2026 йил 3 август. – URL: https://yuz.uz/oz/news/fargona-viloyatida-soxta-malumotlar-bilan-129-mlrd-somlik-subsidiya-ajratilganligi-holati-fosh-etildi

[11] Кооператив раҳбарлари субсидия маблағларини талон-торож қилган // Yuz.uz, 2022 йил 12 август. – URL: https://yuz.uz/oz/news/kooperativ-rahbarlari-subsidiya-mablaglarini-talon-toroj-qilgan-

[12] Низом, 3-банд.

[13] Нодавлат нотижорат ташкилотларига субсидия бериш тартиби алоҳида белгиланади: Субсидия // ngo.gov.uz. – URL: https://ngo.gov.uz/uz/contests/subsidy

[14] Ўша қарор; шунингдек: Тадбиркорларга субсидия, имтиёз ва преференцияларни тақдим этиш тартиблари такомиллаштирилади // Advice.uz, 2024 йил 27 май. – URL: https://advice.uz/uz/news/1493

[15] Низом, 26- ва 28-бандлар.

[16] Низом, 33–34-, 40- ва 43-бандлар.

тўқнашуви ва ўз-ўзини назорат қилиш хавфи сақланиб қолади[17]. Бешинчидан, қарорда реестрни тўлдириш (1 март), жараёнларни рақамлаштириш (1 июнь) ва тизимларни интеграция қилиш (1 июль) муддатлари белгиланган[18], лекин кузатувларимизга кўра, ижро натижалари бўйича умумлаштирилган расмий маълумотлар очиқ манбаларда етарли ёритилмаган, бу жамоатчилик назоратини қийинлаштиради.

Халқаро стандартлар ва хорижий тажриба. ОЭСРнинг Бюджет бошқаруви бўйича 2015 йилги Тавсияси бюджет маълумотларининг очиқ ва қулай бўлишини, натижадорлик ва «пул учун қиймат» ёндашувини бюджет жараёнига қўшишни ҳамда ижро сифатини мустақил аудит орқали таъминлашни талаб қилади[19]. ХВЖнинг Фискал шаффофлик кодекси (2019) ҳисобот, прогнозлаш, фискал таваккалчиликларни бошқариш ва даромадлар бўйича тўртта устунга таянади[20]. ОЭСРнинг Давлат ҳалоллиги бўйича 2017 йилги Тавсияси таваккалчиликка асосланган ёндашув, манфаатлар тўқнашувини бошқариш ва ички назоратни тавсия қилади[21]. БМТнинг Коррупцияга қарши конвенцияси (Ўзбекистон 2008 йилда ратификация қилган) давлат молиясини бошқаришда шаффофлик ва ҳисобдорликни талаб қилади (9-модда), мансабдор шахс томонидан мулкни ўзлаштириш ва ваколатни суиистеъмол қилишни жиноят деб топишни (17 ва 19-моддалар) ҳамда хабар берувчиларни ҳимоя қилишни (33-модда) назарда тутади[22]. Олий аудит органлари халқаро ташкилоти (ИНТОСАИ) стандартлари эса аудит ва назоратнинг мустақиллиги ҳамда натижаларнинг очиқ эълон қилинишини давлат маблағлари бошқарувидаги ҳисобдорликнинг шарти деб ҳисоблайди[23].

Субсидия тушунчасига келсак, ЖСТнинг Субсидиялар ва компенсацион чоралар тўғрисидаги битими уни ҳукуматнинг молиявий ҳиссаси ва шу орқали олувчига берилган афзаллик сифатида белгилайди ҳамда «махсуслик» мезонини киритади[24].

Европа Иттифоқида давлат ёрдами ТФЕС 107-моддасидаги умумий тақиқ ва истисноларга таянади, ноқонуний берилган ёрдам эса 2015/1589-сон регламентга кўра қайтариб олинади[25]; якка ёрдамлар ҳақидаги ахборот очиқ эълон қилинади[26]. Бизнинг Низомда эса фақат мақсадсиз фойдаланган субъектлар ва қайтарилган сумма эълон

[17] Низом, 11-, 12- ва 37-бандлар.
[18] 784-сон қарор, 5-банд.
[19] OECD. Recommendation of the Council on Budgetary Governance (2015), OECD/LEGAL/0410. – URL: https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0410
[20] IMF. Fiscal Transparency Code (2019). – URL: https://www.imf.org/en/Topics/fiscal-policies/fiscal-transparency-code
[21] OECD. Recommendation of the Council on Public Integrity (2017), OECD/LEGAL/0435. – URL: https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0435
[22] United Nations Convention against Corruption (2003), Art. 9(2), 17, 19, 33. – URL: https://www.unodc.org/unodc/en/corruption/uncac.html
[23] INTOSAI. ISSAI 100: Fundamental Principles of Public-Sector Auditing. – URL: https://www.issai.org
[24] WTO. Agreement on Subsidies and Countervailing Measures (1994), Art. 1–2. – URL: https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/24-scm.pdf
[25] Treaty on the Functioning of the European Union, Art. 107; Council Regulation (EU) 2015/1589 of 13 July 2015, Art. 16. – URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2015/1589/oj
[26] Commission Regulation (EU) No 651/2014, Art. 9. – URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2014/651/oj

қилиниши назарда тутилган[27], яъни олинган субсидиялар (олувчи, сумма, мақсад) ҳақидаги ахборотнинг очиқлиги ҳали тўлиқ таъминланмаган. Минтақавий тажриба ҳам қизиқ: Украина Жиноят кодексининг 210-моддаси мансабдор шахс томонидан бюджет маблағларидан мақсадсиз фойдаланишни алоҳида жиноят деб белгилаган[28], Қозоғистон 2019 йилда бюджет маблағларини самарасиз режалаштириш ва ишлатиш учун маъмурий жавобгарлик (234-1-модда) киритган [29] , Россия Бюджет кодексида эса бюджет ҳуқуқбузарликлари ва «бюджет мажбурлов чоралари» алоҳида қисмда тартибга солинган[30].

Таҳлил натижаларига кўра қуйидагиларни таклиф этамиз. Биринчи, субсидиялар учун қонун даражасидаги ягона асос яратиш: Бюджет кодексига алоҳида боб қўшиш ёки «Давлат субсидиялари тўғрисида»ги қонун қабул қилиш орқали ягона таъриф, турлар, бериш принциплари (мақсадлилик, шаффофлик, натижадорлик, рақобат бетарафлиги), реестр мақоми ва қайтариб олиш асосларини белгилаш, шу билан тадбиркор, аҳоли ва нотижорат ташкилотлари учун тарқоқ режимларни бирлаштириш.

Иккинчи, тушунча ва оқибатларни ажратиш. Қайтариб олиш фақат ноқонуний ҳолатлар ва шартнома бўйича бажарилмаган мажбуриятлар доирасида, пропорционал равишда қўлланилиши, самарасизлик эса субсидияни қисқартириш ёки кейинги ёрдамни тўхтатиш оқибатини келтириши лозим. Самарадорликни баҳолашда ўртача арифметик қиймат ўрнига ҳар бир мезон учун минимал чегара белгилаш мақсадга мувофиқ.

Учинчи, қайтариш ва жавобгарлик механизмини кучайтириш: ихтиёрий қайтармаганда пеня ёки қонуний фоиз ундириш, олувчини муддатли равишда субсидиядан четлатиш, шартномада келишилган ҳолларда суд ташқарисидаги ундириш тартибини (масалан, нотариал ижро ёзуви) кўриб чиқиш. Украина ва Қозоғистон тажрибасини инобатга олиб, Бюджет кодексида бюджет мажбурлов чораларини ҳамда мансабдор шахслар учун махсус маъмурий (оғир ҳолларда жиноий) жавобгарлик таркибини муҳокама қилиш лозим.

Тўртинчи, назоратнинг мустақиллигини таъминлаш: субсидияни берган орган мониторингини Ҳисоб палатаси ва Иқтисодиёт ва молия вазирлигининг танлов асосидаги жойида текширувлари билан тўлдириш, масъул ходимлар учун манфаатлар тўқнашувини декларациялаш ва ротация қоидаларини жорий этиш, хабар берувчиларни ҳимоя қилиш. Бешинчи, рақамли таваккалчилик моделини жорий этиш: «subsidiya.mf.uz» маълумотларини солиқ, божхона, кадастр ҳамда электр, газ ва иссиқлик ҳисоблагичлари маълумотлари билан автоматик солиштириш, Фарғона ҳолатидагидек оғишларга индикаторлар белгилаш ва олувчилар, миқдорлар ҳамда натижалар ҳақидаги маълумотларни очиқ форматда эълон қилиш.

---

[27] Низом, 38–39-бандлар.

[28] Кримінальний кодекс України, ст. 210. – URL: https://urst.com.ua/kku/st-210

[29] Қазақстан Республикасының 2019 жылғы 30 желтоқсандағы № 300-VI ҚРЗ Заңы (ӘҚБтК-ға 234-1-баптың енгізілуі). – URL: https://zakon.uchet.kz/kaz/docs/Z1900000300

[30] Бюджетные нарушения и бюджетные меры принуждения: новация бюджетного законодательства // НИУ ВШЭ. – URL: https://publications.hse.ru/mirror/pubs/share/folder/p0ue7g3fls/direct/133660270.pdf

Олтинчи, шаффофликни кенгайтириш: муайян миқдордан ортиқ барча субсидиялар (олувчи, сумма, мақсад, кутилган натижа) нафақат қоидабузарлар рўйхати, балки умумий реестр сифатида очиқ эълон қилиниши, фуқаролар ва оммавий ахборот воситаларининг мурожаатларига тезкор жавоб бериш тартиби белгиланиши лозим.

Хулоса

Ўзбекистонда субсидия тизимини тартибга солишда муҳим ютуқлар бор: ягона реестр, мақсадли кўрсаткичлар, самарадорликни баҳолаш ва қайтариб олиш тартиби жорий этилган. Аммо тизим ҳали тарқоқ, «самарасизлик» ва «мақсадсиз фойдаланиш» ўртасидаги чегара аниқ эмас, қайтариб олиш ва жавобгарлик механизми етарли кучга эга эмас.

Таклиф этилган чоралар - ягона қонуний асос, тушунчаларнинг аниқ ажратилиши, мустақил ва рақамли назорат - халқаро стандартларга мос равишда суиистеъмолнинг олдини олиш самарадорлигини оширишга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар

I. Меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар

1. Ўзбекистон Республикасининг Бюджет кодекси (26.12.2013 й., ЎРҚ-360-сон). – URL: https://lex.uz/docs/2304138
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 24 майдаги ПҚ-193-сон қарори. – URL: https://lex.uz/ru/docs/6937347
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 10 июлдаги «Бюджет маблағларидан фойдаланиш устидан молиявий назоратни кучайтириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги фармони. – URL: https://president.uz/uz/lists/view/7827
4. Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 20 апрелдаги 225-сон қарори. – URL: https://lex.uz/docs/5378763
5. Вазирлар Маҳкамасининг 2025 йил 11 декабрдаги 784-сон қарори. – URL: https://lex.uz/ru/docs/7904841

II. Халқаро ҳужжатлар ва хорижий қонунчилик

6. OECD. Recommendation of the Council on Budgetary Governance (2015), OECD/LEGAL/0410. – URL: https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0410
7. OECD. Recommendation of the Council on Public Integrity (2017), OECD/LEGAL/0435. – URL: https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0435
8. IMF. Fiscal Transparency Code (2019). – URL: https://www.imf.org/en/Topics/fiscal-policies/fiscal-transparency-code
9. United Nations Convention against Corruption (2003). – URL: https://www.unodc.org/unodc/en/corruption/uncac.html
10. WTO. Agreement on Subsidies and Countervailing Measures (1994). – URL: https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/24-scm.pdf

11. Council Regulation (EU) 2015/1589 of 13 July 2015. – URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2015/1589/oj
12. Commission Regulation (EU) No 651/2014. – URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2014/651/oj
13. INTOSAI. ISSAI 100: Fundamental Principles of Public-Sector Auditing. – URL: https://www.issai.org
14. Кримінальний кодекс України, ст. 210. – URL: https://urst.com.ua/kku/st-210
15. Қазақстан Республикасының 2019 жылғы 30 желтоқсандағы № 300-VI ҚРЗ Заңы. – URL: https://zakon.uchet.kz/kaz/docs/Z1900000300
16. Бюджетные нарушения и бюджетные меры принуждения: новация бюджетного законодательства // НИУ ВШЭ. – URL: https://publications.hse.ru/mirror/pubs/share/folder/p0ue7g3fls/direct/133660270.pdf

III. Расмий статистика ва ахборот манбалари

17. Uzbekistan significantly ramped up subsidy allocations in 2023 // Kun.uz, 2024. – URL: https://kun.uz/en/news/2024/04/06/uzbekistan-significantly-ramped-up-subsidy-allocations-in-2023
18. Uzbekistan plans to allocate almost 30 trillion soums for subsidies in 2024 // Kun.uz, 2023. – URL: https://monitor.kun.uz/en/news/2023/11/02/uzbekistan-plans-to-allocate-almost-30-trillion-soums-for-subsidies-in-2024
19. Фарғона вилоятида сохта маълумотлар билан 12,9 млрд сўмлик субсидия ажратилганлиги ҳолати фош этилди // Yuz.uz, 2026. – URL: https://yuz.uz/oz/news/fargona-viloyatida-soxta-malumotlar-bilan-129-mlrd-somlik-subsidiya-ajratilganligi-holati-fosh-etildi
20. Мансабдорларнинг субсидия ва пора билан боғлиқ қонунбузарликлари фош бўлди // Anhor.uz. – URL: https://anhor.uz/uz/news/mansabdorlarning-subsidija-va-pora-bilan-bo-li-onunbuzarliklari-fosh-b-ldi/
21. Кооператив раҳбарлари субсидия маблағларини талон-торож қилган // Yuz.uz, 2022. –URL:https://yuz.uz/oz/news/kooperativ-rahbarlari-subsidiya-mablaglarini-talon-toroj-qilgan-
22. Тадбиркорларга субсидия, имтиёз ва преференцияларни тақдим этиш тартиблари такомиллаштирилади // Advice.uz, 2024. – URL: https://advice.uz/uz/news/1493
23. Нодавлат нотижорат ташкилотлари учун субсидия // ngo.gov.uz. – URL: https://ngo.gov.uz/uz/contests/subsidy